

musí s historickou, vědecky poznatelnou, dialektickou nutností, „podle neomylných zákonů“ následovat převrat a revoluce. Cílem tohoto převratu je „učinit člověka člověkem“, takže „člověk bude nejvyšší bytostí pro člověka“. Je nezbytné „zvrátit veškeré poměry, v nichž je člověk poníženu, ztročenou, opuštěnou a pohrdanou bytostí“. Jde o to „nastolit pravou říši svobody“, člověka „porodit do celého bohatství jeho bytosti“, a tím definitivně překonat jeho odcizení.

V tom vidí Marx cíl komunistického hnutí. Na řadě je „komunismus jako pozitivní zrušení soukromého vlastnictví jako lidského sebeodcizení, a proto jako skutečné osvojení lidské bytosti člověkem a pro člověka, proto jako dokonalý a uvnitř celého bohatství dosavadního vývoje nastalý návrat člověka k sobě jakožto společenskému, tj. lidskému člověku. Tento komunismus je opravdové zrušení rozporu mezi člověkem a přírodou, člověkem a člověkem, skutečné zrušení sporu mezi svobodou a nutností. Je to rozluštěná hádanka dějin“. „Je to pro člověka realizované uskutečnění jeho podstaty.“ S komunismem se „uzavírá prehistorie lidské společnosti a začíná skutečně lidská společnost“. Jak opravdu má vypadat, o tom Marx nepodává žádnou další informaci.

28/

NIETZSCHE NEBOLI MOC A BEZMOCNOST NIHILISMU

Když ve společnosti padne jméno Nietzsche, je skoro nemožné, aby někdo necitoval: „Jdeš k ženám? Nezapomeň na bič.“ Ale tato věta, kterou Nietzsche vložil do úst jedné stařence, dává zcela falešný obraz o jeho postoji k ženskému pohlaví. On je totiž v tomto ohledu mimořádně nesmělý, přestože po smrti otce byl obklopen jen ženami: babičkou, matkou, dvěma tetami

a sestrou. Úzkost před vším ženským je snad pochopitelná právě tím. Jako student se sice Nietzsche odvažuje vzdávat ovace dívkám, které tuší za zataženými záclonami, ale jen v ochranné společnosti kolegů. Dostane se také jednou do bordelu, kam ho omylem zavede posluha, ale rychle odtamtud uprhe, když předtím zahrál pár taktů na piano dámám v „průsvitném pozlátku“. Jindy horuje z dálky pro herečku a posílá jí do domu pro ni složenou a zhudebněnou báseň. Pokud víme, není hoden odpovědi. Jindy se ve vlaku seznámí s jednou baletkou, ale toto skromné dobrodružství končí na konečné stanici dámy. Jindy nabídne Nietzsche jedné mladé dámě dopisem sňatek, ale teprve tehdy, když se chystá odcestovat. Dopis je navíc neobrátelný, a tak není divu, že nemá žádné další důsledky. Pak horuje pro Cosimu, manželku Richarda Wagnera. Jindy pozve celou řadu v úvahu přicházejících mladých dam, aby ho navštívily ve Švýcarsku. Ale ani z toho nic není. Jednou se však Nietzsche zamiluje až po uši, a to do významné ženy, která má tehdy jedenadvacet let: do Lou Salomé. Již při prvním setkání se ptá: „Která hvězda nás svedla dohromady?“ Svěří Lou své skryté myšlenky a vidí v ní svou jedinou žákyni. Ale neodvažuje se sám osobně ucházet o její ruku. Pošle napřed svého přítele, aniž by tušil, že tento přítel je zamilován do téže ženy, ba že jí dokonce sám učiní nabídku k sňatku. Brzy končí poměr k Lou i k příteli intrikou jeho sestry. Nakonec může Nietzsche jen říci: „Ženatý filosof patří jen do komedie.“ Zůstává ještě Nietzscheova sestra, nazývaná „Lama“, která svého bratra jak za jeho života, tak i po smrti reklamuje pouze pro sebe, která ho opřádá svými pletichami a která ve svých jinak záslužných snahách o jeho pozůstalost se nazalekne ani ostentativních podvodů. Z toho všeho vyplývá: bič v Nietzscheových rukou je pouhým babským žvástem.

O to větší je však Nietzscheovo sebevědomí. „Není nemožné, že jsem prvním filosofem věku, ba snad ještě o trochu víc: něčím rozhodujícím a nejzávažnějším, co stojí mezi dvěma tisíciletími.“ Je si naprosto jist ve své „rozhodující úloze, která dějiny lidstva rozdělí na dvě poloviny“. Vidí jako své povolání „nutit lidstvo k rozhodnutím, která určí veškerou budoucnost“.

Friedrich Nietzsche přichází na svět 1844 na protestantské faře. Jako dítě jistě nasál ducha tohoto rodného domu. Říká se, že „dovedl přednášet biblické citáty a duchovní písně tak působivě, že lidé museli plakat“. Přezdíval mu „malý pastor“. Jako hoch je brilantní i v jiných oborech. V deseti letech zkompo-

nuje jedno moteto a složil velké množství básní. Ve 14 letech připravuje svou autobiografii. Když pak jde na proslulý ústav Schulpforta, projevuje se jako skvělý žák, vyznamenávající se především v německých slohových pracích a v hudbě. Jen s matematikou a pravopisem to vážne. O přísnosti tamní výchovy svědčí malá historka, která vypráví, že Nietzsche musel mít jednu dozor a o něm pak podat hlášení. Toto hlášení zpracoval zertovně: „V tom a tom auditoriu hoří lampy tak temně, že se žáci pokoušejí svítit svým vlastním světlem.“ Nebo: „V septimě jsou nedávno natřené lavice a ukazují nežádoucí přchylnost k těm, kdo na nich sedí.“ O úspěchu tohoto pokusu zlehčit hlášení podává zprávu sám Nietzsche: „Přísní pánové učitelé byli tím velmi udiveni, jak může někdo do tak vážné věci, jako je hlášení, míchat vtipy. Pozvali mne v sobotu na synodu a nařídili mi jako trest tři hodiny karceru a zákaz několika procházek.“

Po maturitě studuje Nietzsche, odcizen již během školní doby víře svého otcovského domu, místo teologie, jak to odpovídalo rodinné tradici, klasickou filologii, a to v Bonnu a v Lipsku. Na krátkou dobu je členem studentského korpusu, účastní se soubojů a nevychází s penězi. Vedle svého odborného studia se zabývá intenzivně Schopenhauerem, oním energickým temným géniem, „jehož pesimismus ho neodolatelně přitahuje“. „Zde jsem viděl nemoc i uzdravení, prokletí i útočiště, peklo i nebe. Potřeba sebepoznání, ba sebetrýznění mne mohutně uchvátila.“ Přátelům radí, že by měli „čichat vůni schopenhauerovské kuchyně“. Ale i ve vědeckém oboru, který si Nietzsche zvolil, rozvíje se jeho skvělé vlohy. Jeho akademický učitel, významný klasický filolog Ritschel, ho nazývá „modlou celé mladé filologie“. Mezitím se však odcizuje duchovnímu světu. Je povolán k jízdě polnímu dělostřelectvu. Existuje jedna marciální fotografie, na níž Nietzsche s asketickou učeneckou hlavou, ale obrovskou šavlí poskytuje podivný obraz filosofického válečníka. Píše, že jeho úkolem je nyní „objímat zdejší děla – spíše se zlostí než s něžností“. V pětadvaceti letech je Nietzsche – ještě před svou promoci – povolán do Basileje. Tam se rozvíjí jeho plodná přednášková činnost, která překračuje i stěny univerzity. V této době dosahuje svého vrcholu přátelství s Richardem Wagnerem, s nímž se dostane později do velmi rozhořčených sporů. Avšak Nietzsche má pochybnosti, zda „bude moci být pravým filologem“. K tomu přistupuje okolnost, že jeho první velké dílo „Zrození tragédie z ducha hudby“ narazí u odborného světa buď

na naprostý nezájem, nebo na vášnivý odpor. Po deseti letech skládá nakonec svůj učitelský úřad, postižen nesnesitelnými bolestmi hlavy a očí, ale i trápen záchvaty trudnomyslnosti, obržemi při kontaktu s lidmi a pochybnostmi o smyslu univerzitního učení.

Od té doby žije Nietzsche, „bloudící uprchlík“, mezi Basilejí a mnoha místy Německa, Itálie a Švýcarska, všude obývá skromné hotelové pokoje. V závratném tempu píše svá díla. Zůstávají však téměř bez odezvy. Nietzsche je tím hluboce zklamán. Stále bolestněji pociťuje svou samotou. „V mém neúprosném a podzemním boji proti všemu, co bylo dosud lidmi uctíváno a milováno, stalo se nepozorovaně ze mne samého něco jako jeskyně, něco skrytého, co už se nenajde, i kdybychom se vydali to hledat.“ „Říkám si poslední filosof, protože jsem posledním člověkem. Nikdo se mnou kromě mne nemluví, a můj hlas přichází ke mně jako hlas umírajícího.“ Když „Zarathustra“ zůstane bez ohlasu, píše Nietzsche: „Po takovém výkřiku z hlubiny duše nezaslechnout ani hlásky odpovědi, to je strašlivý zážitek. Vytrhl mne ze všech pout s živými lidmi.“ Přesto ví, že musí jít svou cestou. Ale zůstává si vědom: „Jsem stále na okraji propasti.“

Propast se definitivně rozevře, když se Nietzsche 1889 ve svých 45 letech zhroutí. Stane se to v Turíně. S pláčem obejme koně, kterého týrá kočí, a za pomatených řečí je doveden nazpět do hotelu. Lékaři diagnostikují paralýzu, kterou si Nietzsche přivodil tím, že se v dřívějších letech nakazil syfilidou. Jedenáct let žije pak ještě v matčině domě, ošetřován jí a sestrou. Teolog Overbec, jeden z nejbližších přátel, vypráví o této době: „Stávalo se, že začal hlasitě zpívat a zuřivě hrát na klavír, a to vše se nesmírně stupňovalo. Do toho vykřikoval útržky z myšlenkového světa, v němž naposledy žil, a v krátkých, zvláštním tlumeným hlasem pronášených větách bylo slyšet sublimované, prorocké a nevýslovně děsivé věci. Hovořil o sobě jako o nástupci mrtvého Boha, a to vše prokládal hrou na klavír. Nato následovaly konvulze a výbuchy nevyslovitelného utrpení. Ale jak řečeno, stávalo se to v řídkých momentech, pokud jsem byl přítomen. V celku převažovalo to, že si přisuzoval různá povolání, říkal o sobě, že je šaškem nové věčnosti, a on, nepřekonatelný mistr slova, nebyl schopen své výbuchy radosti vyjádřit jinak než nejtriviálnějšími výrazy a šaškovským tancem nebo skákáním.“ Roku 1900 Nietzsche umírá.

Nietzschovo myšlení je těsně spjato s jeho životem. „Psal jsem své spisy vždy celým svým tělem a životem.“ Proto jsou

přeměny, které prodělávají Nietzscheovy myšlenky, vždy také stadiem jeho existence. O něm samém platí, co dává do úst Zarathustrovi: „Jmenuji vám tři přeměny ducha: jak se duch stává velbloudem a velbloud lvem a lev naposledy dítětem.“ Velbloudem je míněno stadium úcty, víry v ideály, stadium trpělivého dodržování tradic. Lev symbolizuje rozbití této víry, dobu osvobozeného ducha, prožití nihilismu. Dítě poukazuje nakonec na snahu o překonání nihilismu, je to stadium nevinného přitakání životu, doba nové víry.

Nietzscheova duchovní cesta začíná uctíváním toho, co bylo předáno jako kulturní tvorba z minulosti do přítomnosti.

„První dějství: uctívat (a poslouchat a učit se) lépe než kdokoliv jiný. Vše hodné uctívání nabírat do sebe a nechat navzájem zápat. Nést všechno těžké.“ V této intenci jsou ospravedlňovány kulturní hodnoty, zvláště výtvarného umění a hudby, v schopenhauerovském smyslu jako dobročinné iluze, jako hra nad propastí světa. Že skutečnost je hluboce roztržená, to ví Nietzsche už ve svém prvním stadiu. Např. řectví nelze pochopit tak, jak to chtěl Winckelmann, že se chápe jako „vznešená jednoduchost a tichá velikost.“ Vyrůstá spíše z otřesené půdy. Rozměr apollónského, míra a řád, je v neustálém zápasu s dionýským, principem zničení, ale současně také tvůrčí mohutnosti. Z obou vzniká teprve nejvyšší výkon řectví – tragédie.

Toto první stadium končí tím, že se rozpadne víra v kulturu. Charakteristický pro to je poměr Nietzscheův k hudbě Richarda Wagnera. Nejdříve ji emfaticky vítá jako výraz všeobecného kulturního počátku. Ale pak v ní spatřuje symptomy úpadku. Celá současnost se mu nyní jeví jako doba dekadence. „Doba, do níž jsme vrženi, je dobou velkého, vnitřního úpadku a rozpadu. Nejistota je této době vlastní. Nic nestojí na pevných nohách a na pevné víře v sebe.“

Charakteristickým výrazem, který volí Nietzsche pro úpadek doby, je slovo „nihilismus“. Na místo zdánlivě tak jistě existujícího nastoupilo „nihil“, nic. „Co budu vyprávět, jsou dějiny příštích dvou století. Popíšu, co přijde a co se nemůže jinak odehrát – vzestup nihilismu. Tyto dějiny mohou být popsány již nyní, neboť zde pracuje sama nutnost. Tato budoucnost hovoří již stem znamením, tento osud se ohlašuje už všude. Pro hudbu budoucnosti jsou už připraveny všechny uši. Celá naše evropská kultura se pohybuje už dlouho v mučivém napětí, desetiletí co desetiletí narůstá směrem ke katastrofě – neklidně, násilně, pře-

kotně, podobná proudu, který chce již konec, který se už nevzpamatuje, který má strach se vzpamatovat.“ Nietzsche se dovede sám do tohoto osudu zaplést. Chápe jako svůj úkol unést nihilismus v sobě samém. Tak, jak sebe vidí, je „prvním opravdovým evropským nihilistou, který ale sám nihilismus už v sobě dožil do konce“.

Nietzsche se proto pouští do úkolu, aby nemilosrdně odhalil zchátralost své doby a ukázal, jak je současnost nihilistická. Označuje to jako svůj „úkol připravit okamžik nejvyššího sebevzpamatování lidstva“. To je pro Nietzscheho věc „svobodných duchů“.

„Druhé dějství: rozbití uctívající srdce, když je člověk nejpevněji svázán. Svobodný duch. Nezávislost, čas pouště. Kritika všeho uctívaného.“

Svobodný duch má především úkol zpřevrácet udržované a ztuhlé předsudky. To se děje trojím způsobem. Nejdříve jde o zničení víry v pravdu. Doba míní, že vlastní pravdu. Je hrdá na pokrok svých vědeckých poznatků. Ale Nietzsche objevuje, že je podkopáno vědomí času. Člověk, tak jak nyní je, nemá možnost získat absolutní pravdu. Zůstává jen „náhled, že každá víra, každé považování za pravdu jsou naprosto nesprávné“. Nihilismus znamená tedy zaprvé, že není pravdy.

Zadruhé znamená nihilismus, že není morálky. Nietzsche vidí s naprostou jasností problematičnost běžné morálky: hlásá mravní principy, ale jednání se jimi neřídí. Právě to je nihilismu zjevné. Ten je „vírou v absolutní bezhodnotovost“, „vírou v absolutní nesmyslnost“. Důvod nutnosti takového nihilistického převratu morálky je v ní samé. Obrátila se proti životu, stala se „protipřírodou“. Život a příroda rebelují nyní proti morálce kvůli pravdivosti. „Sebevražda morálky je jejím posledním morálním požadavkem.“

Zatřetí znamená nihilismus, že není náboženství. Nietzsche dospívá v důslednosti svého nihilismu k bezpodmínečnému odvrhnutí náboženství, především křesťanství. „Kdo se ve svém postoji ke křesťanství stane obojetným, tomu nepodám ani prst své ruky. Zde je jen jediná počestnost: říci bezpodmínečně ne.“ Ale Nietzsche vidí hlouběji. Křesťanství ztroskotává na sobě samém, neboť od svého počátku se odvrátilo od bezprostředního života, a právě tím se stalo od základu nihilistickým. Zhroucení křesťanství vychází z něho samého, z instinktu k pravdivosti v něm pěstovaném. Proto nyní přichází moment, kdy pro kata-

strofu dvoutisícileté výchovy k pravdě, nařizující pokoru, se zakazuje lež ve víru v Boha.“

Ve zhroucení náboženství se odhaluje to, čím vždy bylo: vytvořem člověka, „lidským dílem a šílenstvím“. Proto největší hloubka nihilismu je vyjádřena ve větě: „Bůh je mrtev.“ „Kam se poděl Bůh?“ „Řeknu vám to. My jsme ho zabili, vy a já! My všichni jsme jeho vrazi! A jak jsme to udělali? Jak jsme mohli vypít moře? Kam se pohybujeme? Nebloudíme jakoby skrze nekonečné nic? Bůh je mrtev! Bůh zůstane mrtev! Jak se utěšíme, my vrazi všech vrahů? Není velikost tohoto činu pro nás příliš veliká? Nemusíme se sami stát bohy, jen abychom se zdáli být jich důstojní? Nebylo nikdy většího činu – a kdokoliv se nyní po nás narodí, patří pro tento čin do vyšších dějin, než jaké byly dosud dějiny.“ Ale Nietzsche ovšem ví: Výsledek smrti Boha je „dlouhá doba boření, zničení, zániků, převratů“. Dojde k „obludné logice děsů, zatemnění a zatmění slunce, jaké ještě na zemi pravděpodobně nebylo“.

Pro Nietzscheho se klade nakonec otázka, zda je třeba zůstat stát u nihilismu. Zjišťuje, že nihilismus není nic definitivního. Pozitivním na něm je to, že je přechodem. Jím se tvoří „v Evropě nádherné napětí ducha“. S tak napjatým lukem lze střílet na nejbližší cíle. To je obrat k třetímu stadiu. V tomto stadiu záleží Nietzschemu na tom, aby přes dále působící nihilismus se přitakalo životu. Proto spatřuje v nihilismu „nejnadějnější ze všech divadelních her“. „Třetí dějství. Velké rozhodnutí, zde jsem schopen k pozitivnímu postoji, k přisvědčení. Už žádný Bůh, žádný člověk nade mnou! Velký instinkt tvůrce, který ví, kam přiloží ruku. Velká odpovědnost a nevinnost.“ „Odvažujeme se do dálky, odvažujeme se toho. Sama naše síla nás nutí na moře, tam, kde zatím všechna slunce zapadala: víme o novém světě.“

Nově tvořit je třeba především morálku zničenou a odhalenou jako špatnou. Filosof musí napsat „nové hodnoty na nové tabule“. To povede k přehodnocení všech hodnot. Nevychází to však z víry v transcenci, nýbrž výlučně od člověka. „Tvořící, chtějící, hodnotící já se stává mírou a hodnotou věcí.“ Základní hodnotou nového hodnotového řádu se stává život. „Jde o přitakání životu v jeho nejčistších a nejtvrdších problémech, je to vůle k životu v oběti nejvyššího typu, radující se z vlastní nevyčerpatelnosti, a je sama věčnou rozkoší vznikání –, onou rozkoší, která v sobě obsahuje i rozkoš z ničení.“

I člověk stojí ve velkém procesu tvoření života, který neustále proniká nad sebe. Je „přechodem a zánikem“. Kam ale vede cesta člověka? Nietzsche odpovídá: k něčemu, co je víc než člověk, ale nikoliv Bůh, k „nadčlověku“, „k blesku z temného mraku jménem člověk“. „Nadčlověk se stane novým a vyšším druhem člověka. Člověk přítomnosti je jen lanem uvázaným mezi zvířetem a nadčlověkem, lanem nad propastí.“

Určení pronikat nad sebe nepřisluší jen lidské existenci. Nietzsche ho chápe jako základní rys všeho života, ba bytí vůbec. Proto přisuzuje všemu, co je, charakter „vůle k moci“. „Čím je mi svět? Obludou síly bez začátku a konce, která se nespotebovává, nýbrž jen proměňuje – obklopena ničím jako svou hranicí, mořem bouřících přílivových sil věčně se vracejících v odlivu a přílivu svých tvarů od nejjednodušších až po nejsložitější, od nejstrnulějších a nejchladnějších až po nejdivočejší, sobě samým odporujících a opět v plnosti vracejících se domů k jednoduchému, a ze hry rozporu opět k rozkoši souzvuku, jako vznikání, které nezná být sytým, nezná únavu. Tento můj dionýský svět věčného sebe-sama-tvoření, věčného sebe-sama-ničení –, chcete jméno pro tento svět? Tento svět je vůle k moci – nic víc kromě toho. I vy sami jste touto vůlí k moci – a nic víc kromě toho.“

Tento život v tvoření a ničení nemá nic, k čemu by směřoval, žádný účel a žádný cíl. Proto je v nejhlubší podstatě nihilistický. Přisvědčení životu znamená tedy nakonec přisvědčení nihilistickému charakteru života. Nejvyšším symbolem pro to je Nietzschevi myšlenka „věčného návratu“. Všechno, co kdy bylo, přijde opět. „Tento pomalý pavouk, který leze v měsíčním svitu, a tento měsíční svit sám a já a ty v bláznivé cestě společně šeptajíce o věčných věcech – nemuseli jsme už jednou zde být?“ Tím je dosaženo toho nejzazšího v nihilismu. „Existence, tak jak je, bez smyslu a cíle, ale nevyhnutelně se navracející, bez finále do ničeho – věčný návrat. To je nejextrémnější forma nihilismu.“ „Nic (nesmyslné) = věčné.“

Ale pro Nietzscheho je v tom všem i záchrana z nihilismu. Neboť právě této nesmyslné existenci je nutno přitakat, a tím uprostřed nesmyslností vytvořit smysl. „Osvobozený duch stojí s přátelským a důvěřivým fatalismem uprostřed všehomíra ve víře, že jen to jednotlivé je hodno zavržení, že v celku se spasí vše a všemu přisvědčí – už nepopírá.“ Proto nejhlubším výrazem Nietzscheova postoje je láska k osudu, „amor fati“.